

Uchwała z dnia 13 stycznia 2011 r., III CZP 119/10

Sędzia SN Iwona Koper (przewodniczący)

Sędzia SN Teresa Bielska-Sobkowicz

Sędzia SN Krzysztof Pietrzykowski (sprawozdawca)

Sąd Najwyższy w sprawie z powództwa Urszuli M. przeciwko Szkole Wyższej Rzemiosł Artystycznych w W. o uznanie postanowień wzorca umowy za niedozwolone, po rozstrzygnięciu w Izbie Cywilnej na posiedzeniu jawnym w dniu 13 stycznia 2011 r. zagadnienia prawnego przedstawionego przez Sąd Apelacyjny w Warszawie postanowieniem z dnia 10 sierpnia 2010 r.:

„Czy może być uznane za klauzulę niedozwoloną zgodnie z art. 385¹ § 1 k.c. postanowienie wzorca umowy sprzeczne z bezwzględnie obowiązującym przepisem prawa?”

podjął uchwałę:

Postanowienie wzorca umowy, sprzeczne z bezwzględnie obowiązującym przepisem ustawy, nie może być uznane za niedozwolone postanowienie umowne (art. 385¹ § 1 k.c.).

Uzasadnienie

Urszula M. wniosła o uznanie za niedozwolone i zakazanie wykorzystywania Szkole Wyższej Rzemiosł Artystycznych w W. w obrocie z konsumentami pięciu postanowień wzorca umownego „Umowa ze studentem”.

Wyrokiem z dnia 29 sierpnia 2008 r. Sąd Okręgowy w Warszawie – Sąd Ochrony Konkurencji i Konsumentów uznał za niedozwolone i zakazał wykorzystywania Szkole Wyższej Rzemiosł Artystycznych w W. w obrocie z konsumentami następujących postanowień wzorca umowy „Umowa ze studentem”: „W przypadku opóźnienia wpłaty, uczelnia obciąża studenta odsetkami w wysokości 12% opłaty miesięcznej za każdy miesiąc zwłoki.”, „Niezapłacenie czesnego i odsetek do 5-go dnia miesiąca, w którym czesne jest płacone, powoduje wniesienie

kary umownej w wysokości 2000 zł”, „Zaległe odsetki oraz kara umowna będą doliczane do należności za bieżący miesiąc.”, oddalił powództwo w pozostałym zakresie oraz zarządził publikację wyroku w Monitorze Sądowym i Gospodarczym.

Sąd Okręgowy ustalił, że niepaństwowa Szkoła Wyższa Rzemiosł Artystycznych w W., świadcząca odpłatnie usługi edukacyjne, prowadzi działalność gospodarczą i jest przedsiębiorcą. W ocenie Sądu Okręgowego, zakwestionowane postanowienie wzorca umowy, że „Niezapłacenie czesnego i odsetek do piątego dnia miesiąca, w którym czesne jest płacone, powoduje wniesienie kary umownej w wysokości 2000 zł”, nakłada na konsumenta obowiązek uiszczenia kary umownej w przypadku opóźnienia w terminie płatności raty czesnego. Zastrzeżenie kary umownej na wypadek niewykonania lub nienależytego wykonania zobowiązania pieniężnego, niedopuszczalne w świetle art. 483 k.c., jest sprzeczne z bezwzględnie obowiązującym przepisem prawa.

Przy rozpoznawaniu apelacji pozwanej Sąd Apelacyjny w Warszawie powziął wątpliwość wyrażoną w zagadnieniu prawnym przedstawionym do rozstrzygnięcia Sądowi Najwyższemu.

Sąd Najwyższy zważył, co następuje:

Powództwo przeciwko przedsiębiorcy w sprawie o uznanie postanowień wzorca umowy za niedozwolone może być wytoczone przez każdego, kto według oferty pozwanego mógłby zawrzeć z nim umowę zawierającą postanowienie, którego uznania za niedozwolone żąda się pozwem (art. 479³⁸ § 1 zdanie pierwsze k.p.c.), a także przez organizacje społeczne określone w art. 479³⁸ § 1 zdanie drugie i art. 479³⁸ § 2 k.p.c. Z takim żądaniem można wystąpić również wtedy, gdy pozwany przedsiębiorca zaniechał stosowania wzorca umowy, jeżeli od tego zaniechania nie minęło sześć miesięcy (art. 479³⁹ k.p.c.). Zaniechanie stosowania zaskarżonego postanowienia po wytoczeniu powództwa nie ma zatem wpływu na bieg postępowania (art. 479⁴⁰ k.p.c.). W razie uwzględnienia żądania, sąd w sentencji wyroku przytacza treść postanowień wzorca umowy uznanych za niedozwolone i zakazuje ich wykorzystywania (art. 479⁴² § 1 k.p.c.), zarządza publikację prawomocnego wyroku w Monitorze Sądowym i Gospodarczym (art. 479⁴⁴ § 1 k.p.c.) i przesyła odpis prawomocnego wyroku uwzględniającego powództwo Prezesowi Urzędu Ochrony Konkurencji i Konsumentów (art. 479⁴⁵ § 1 k.p.c.), który prowadzi jawny rejestr postanowień wzorców umowy uznanych za niedozwolone (art. 479⁴⁵ § 2 i 3 k.p.c.). Od chwili wpisania do rejestru

postanowienia wzorca umowy uznanego za niedozwolone wyrok prawomocny ma skutek wobec osób trzecich (art. 479⁴³ k.p.c.).

Przepisy kodeksu postępowania cywilnego nie regulują przesłanek uznania postanowień wzorca umowy za niedozwolone, ma tu zatem zastosowanie przede wszystkim art. 385¹ § 1 k.c. Oznacza to, że za niedozwolone może być uznane postanowienie wzorca umowy, które kształtuje prawa i obowiązki konsumenta w sposób sprzeczny z dobrymi obyczajami, rażąco naruszając jego interesy (niedozwolone postanowienia umowne), co nie dotyczy postanowień określających główne świadczenia stron, w tym cenę lub wynagrodzenie, jeżeli zostały sformułowane w sposób jednoznaczny.

Przedstawiona w niniejszej sprawie wątpliwość dotyczy postanowień wzorca umowy, z których przynajmniej niektóre są sprzeczne z ustawą, a w szczególności postanowienie, które przewiduje karę umowną na wypadek niezapłacenia czesnego w terminie, a więc na wypadek niewykonania lub nienależytego wykonania zobowiązania pieniężnego. Takie postanowienie jest sprzeczne z bezwzględnie obowiązującym art. 483 § 1 k.c., który ogranicza możliwość zastrzegania kary umownej wyłącznie do zobowiązań niepieniężnych. Skutkiem naruszenia tego przepisu jest, według poglądu przeważającego w orzecznictwie Sądu Najwyższego, nieważność stosownego postanowienia umowy (art. 58 § 1 i 3 k.c.; zob. wyrok z dnia 7 listopada 2003 r., I CK 221/02, nie publ., z dnia 31 marca 2004 r., III CK 446/02, nie publ., z dnia 18 sierpnia 2005 r., V CK 90/05, "Glosa" 2006, nr 3, s. 49, wyrok z dnia 10 listopada 2005 r., V CK 365/05, nie publ., wyrok z dnia 25 maja 2007 r., I CSK 484/06, OSNC-ZD 2008, nr B, poz. 34, postanowienie z dnia 24 lipca 2009 r., II CNP 16/09, nie publ.; odmiennie uzasadnienie uchwały składu siedmiu sędziów z dnia 11 kwietnia 2003 r., III CZP 61/03, OSNC 2004, nr 5, poz. 69 oraz wyrok z dnia 13 lipca 2005 r., I CK 67/05, "Prawo Bankowe" 2005, nr 12, s. 8). Rozważenia w związku z tym wymaga, czy sprzeczność postanowienia wzorca umowy z ustawą wyłącza dopuszczalność uznania go jednocześnie za niedozwolone.

Zagadnienie to nie było dotychczas przedmiotem wypowiedzi Sądu Najwyższego, z orzecznictwa wynika natomiast pośrednio, że sprzeczność postanowienia wzorca umowy z bezwzględnie obowiązującym przepisem ustawy przesądza o jego sprzeczności również z dobrymi obyczajami (art. 385¹ § 1 k.c.). W wyroku z dnia 25 maja 2007 r., I CSK 484/06, Sąd Najwyższy wskazał, że

postanowienie zawarte we wzorcu umowy, polegające na obowiązku zapłaty opłaty manipulacyjnej, która była karą umowną zastrzeżoną na wypadek nienależytego wykonania zobowiązania pieniężnego, jest w oczywisty sposób niedozwolone jako sprzeczne z bezwzględnie wiążącym art. 483 § 1 k.c., a w związku z tym nieważne na podstawie art. 58 § 1 k.c. Nieważne z mocy prawa postanowienie narusza w oczywisty sposób interes konsumenta, o którym mowa w art. 385¹ k.c., gdyż zobowiązuje go do zapłaty kwoty, która nie należy się jego kontrahentowi. W wyroku z dnia 15 lutego 2005 r., I CK 509/04 (nie publ.) Sąd Najwyższy podkreślił, że gdy zakwestionowane postanowienie kształtuje treść umowy rachunku bankowego w zakresie obowiązku informowania o określonych zmianach umowy w sposób sprzeczny z powszechnie obowiązującymi przepisami (art. 384¹ k.c.), istnieją wystarczające podstawy do uznania, że jest ono sprzeczne także z dobrymi obyczajami w rozumieniu art. 385¹ § 1 k.c. W wyroku z dnia 23 marca 2005 r., I CK 586/04 (OSNC 2006, nr 3, poz. 51) Sąd Najwyższy uznał, że nałożenie we wzorcu umowy na konsumenta obowiązku zapłaty kwoty pieniężnej, i to w znacznej wysokości, w razie skorzystania przez niego z prawa przyznanego mu w ustawie, jest sprzeczne zarówno z ustawą, jak i dobrymi obyczajami, gdyż zmierza do ograniczenia ustawowego prawa konsumenta, czyniąc ekonomicznie nieopłacalnym korzystanie z tego prawa. W związku z tymi wypowiedziami Sądu Najwyższego należy podkreślić, że uznanie, iż postanowienie wzorca umowy sprzeczne z ustawą jest sprzeczne również z dobrymi obyczajami w rozumieniu art. 385¹ § 1 k.c., nie przesądza, czy takie postanowienie może być uznane za niedozwolone postanowienie umowne i wpisane do rejestru, o którym mowa w art. 479⁴⁵ § 2 k.p.c.

Nie ulega wątpliwości, że powaga rzeczy osądzonej wyroku uznającego postanowienie wzorca umowy za niedozwolone wyłącza – od chwili wpisania tego postanowienia do rejestru (art. 479⁴³ w związku z art. 365 i 479⁴⁵ § 2 k.p.c.) – ponowne wytoczenie powództwa w tym przedmiocie także przez osobę niebiorącą udziału w sprawie, w której wydano wyrok (uchwała Sądu Najwyższego z dnia 19 grudnia 2003 r., III CZP 95/03, OSNC 2005, nr 2, poz. 25). Pogląd ten został wypowiedziany w sprawie, w której pozwanym był ten sam przedsiębiorca, wobec którego z powództwa innej uprawnionej osoby został wydany wyrok uznający to samo postanowienie wzorca umowy za niedozwolone. Sporny w orzecznictwie i w piśmiennictwie jest natomiast podmiotowy zakres skuteczności wpisu

niedozwolonego postanowienia umownego do rejestru z punktu widzenia strony pozwanej.

Sąd Najwyższy wskazał w wyroku z dnia 20 czerwca 2006 r., III SK 7/06 (OSNP 2007, nr 13-14, poz. 207), że wyrok prawomocny ma skutek wobec osób trzecich od chwili wpisania uznanego za niedozwolone postanowienia wzorca umowy do rejestru, co oznacza, iż uznanie określonej klauzuli za niedozwoloną i wpisanie jej do rejestru działa *erga omnes*, a dalsze posługiwanie się klauzulą wpisaną do rejestru jest zakazane w obrocie prawnym nie tylko względem podmiotu, wobec którego to orzeczono, ale również w identycznych lub podobnego rodzaju stosunkach prawnych zawieranych przez osoby trzecie, bez ograniczenia w żaden sposób kategorii tych podmiotów. Stanowisko to zostało potwierdzone w uchwale Sądu Najwyższego z dnia 13 lipca 2006 r., III SZP 3/06 (OSNP 2007, nr 1-2, poz. 35), według której stosowanie postanowień wzorców umów o treści tożsamej z treścią postanowień uznanych za niedozwolone prawomocnym wyrokiem Sądu Okręgowego w Warszawie – Sądu Ochrony Konkurencji i Konsumentów i wpisanych do rejestru, o którym mowa w art. 479⁴⁵ § 2 k.p.c., może być uznane w stosunku do innego przedsiębiorcy za praktykę naruszającą zbiorowe interesy konsumentów (art. 23a ust. 2 ustawy z dnia 15 grudnia 2000 r. o ochronie konkurencji i konsumentów, jedn. tekst: Dz.U. z 2003 r. Nr 86, poz. 804 ze zm.).

Odnosząc się do charakteru kontroli abstrakcyjnej wzorców umownych, Sąd Najwyższy wskazał, że polega ona na kontroli wzorca w oderwaniu od konkretnej umowy, której wzorzec dotyczy, a także w oderwaniu od warunków ekonomicznych i gospodarczych działalności prowadzonej przez przedsiębiorcę oraz sposobu organizacji lub specyfiki tej działalności. W kwestii skutków wpisu klauzuli do rejestru przyjął, że wpis postanowienia wzorca do rejestru sprawia, iż zakazane jest posługiwanie się wpisaną klauzulą we wszystkich wzorcach umów, pod rygorem sankcji nieważności przewidzianej w art. 58 k.c. Uznał, że znajduje ono potwierdzenie w treści przykładowego katalogu niedozwolonych postanowień umownych, który został sformułowany w oderwaniu od rodzaju umowy lub gałęzi gospodarki, w której umowa została zawarta. Podobny pogląd został wypowiedziany w wyrokach Sądu Najwyższego z dnia 5 czerwca 2007 r., I CSK 117/07 (nie publ.) i z dnia 11 października 2007 r., III SK 19/07 (nie publ.).

Odmienne stanowisko zajął Sąd Najwyższy w uchwale z dnia 7 października 2008 r., III CZP 80/08 (OSNC 2009, nr 9, poz. 118), zgodnie z którą rozszerzona

prawomocność wyroku uwzględniającego powództwo o uznanie postanowień wzorca umowy za niedozwolone (art. 479⁴³ w związku z art. 365 k.p.c.) nie wyłącza możliwości wytoczenia powództwa przez tego samego lub innego powoda przeciwko innemu przedsiębiorcy, niebiorącemu udziału w postępowaniu, w którym zapadł wyrok, stosującemu takie same lub podobne postanowienia wzorca, jak wpisane do rejestru, o którym mowa w art. 479⁴⁵ § 2 k.p.c. Sąd Najwyższy wyjaśnił, że należy wykluczyć uznanie, iż moc wiążąca wyroku i powaga rzeczy osądzonej może rozciągać się na podobne lub nawet takie same postanowienia stosowane przez innego przedsiębiorcę w innym wzorcu. Abstrakcyjna kontrola wzorca nie może prowadzić do generalnego wyłączenia danej klauzuli z obrotu, rzeczą sądu bowiem jest rozstrzygnięcie w konkretnej sprawie, dotyczącej określonego postanowienia konkretnego wzorca. Wydany w takiej sprawie wyrok dotyczy zatem postanowienia określonego wzorca, a nie postanowienia w ogóle.

Przedstawiona rozbieżność orzecznictwa Sądu Najwyższego nie pozostaje jednak w bezpośrednim związku z oceną dopuszczalności uznania za niedozwolone postanowienia wzorca umowy, które jest sprzeczne z ustawą, gdy się bowiem przyjmie, że zastrzeżenie w nowo zawieranych umowach postanowienia wzorca umowy uznanego za niedozwolone jest nieważne (art. 58 § 1 i 3 k.c.), to w razie sprzeczności takiego postanowienia z ustawą jest ono również nieważne. Nie ma zatem potrzeby wszczynania postępowania o uznanie postanowienia wzorca umowy za niedozwolone, skoro od początku jest ono nieważne. Opowiedzenie się zaś za poglądem, że uznanie postanowienia wzorca umowy za niedozwolone nie wpływa na konkretne stosunki prawne oznaczałoby, iż dotyczy to także postanowienia sprzecznego z ustawą art. 58 § 1 k.c., co z kolei prowadziłoby do absurdalnego wniosku, że takie postanowienie zastosowane w konkretnej umowie nie jest nieważne.

Z odpowiedniego zastosowania art. 385¹ § 1 k.c. wynika, że w ramach kontroli abstrakcyjnej za niedozwolone może być uznane postanowienie wzorca umowy, które kształtuje prawa i obowiązki konsumenta w sposób sprzeczny z dobrymi obyczajami, rażąco naruszając jego interesy. *Prima facie* mogłoby się wydawać – i taka interpretacja przewija się w dotychczasowym orzecznictwie Sądu Najwyższego – że postanowienie sprzeczne z ustawą spełnia te przesłanki i może być poddane kontroli przewidzianej w art. 479³⁶ i nast. k.p.c. Przyjęcie takiego stanowiska nie jest jednak uzasadnione, postanowienie bowiem wzorca umowy sprzeczne z ustawą nie

może wyrzucić skutku prawnego (art. 58 § 1 k.c.) i nie może kształtować praw i obowiązków konsumenta oraz nie jest w stanie rażąco naruszyć jego interesów. Nie może też w konsekwencji podlegać ocenie z punktu widzenia zgodności z dobrymi obyczajami. Nie zawsze zresztą postanowienie wzorca umowy sprzeczne z ustawą musi być jednocześnie uznane za sprzeczne z dobrymi obyczajami, postanowienie zaś sprzeczne z dobrymi obyczajami w rozumieniu art. 385¹ § 1 k.c. musi być zgodne z ustawą. Świadczy o tym art. 385³ k.c., który wymienia przykładowo niedozwolone postanowienia umowne. Wszystkie wymienione w tym przepisie postanowienia są w założeniu zgodne z ustawą, mogą natomiast być uznane za sprzeczne z dobrymi obyczajami i rażąco naruszające interesy konsumenta. Można to wyjaśnić na przykładzie klauzul wymienionych w art. 385³ pkt 1 i 2 k.c., które dotyczą wyłączenia lub ograniczenia odpowiedzialności za szkody na osobie oraz wyłączenia lub istotnego ograniczenia odpowiedzialności kontraktowej. Nie odnoszą się one jednak do przypadków umyślnego wyrządzenia szkody konsumentowi, ponieważ byłyby wtedy sprzeczne z ustawą (art. 473 § 2 k.c.).

Postanowienie wzorca umownego sprzeczne z ustawą jest więc nieważne, a art. 385¹ k.c. nie może być traktowany jako przepis, który przewiduje inny skutek w rozumieniu art. 58 § 1 *in fine* k.c., w szczególności ten, że na miejsce nieważnych postanowień czynności prawnej wchodzi odpowiednie przepisy ustawy. Odmienne interpretacja oznaczałaby, że w wypadku abstrakcyjnej kontroli wzorca umownego postanowienie sprzeczne z ustawą mogłoby być jedynie uznane za niedozwolone, natomiast w razie zamieszczenia takiego postanowienia w konkretnej umowie byłoby ono nieważne (art. 58 § 1 i 3 k.c.). Tymczasem, skoro stosunki prawne i czynności prawne mogą być abstrakcyjne albo konkretne, tak samo sankcja nieważności czynności prawnej może być abstrakcyjna albo konkretna.

Z tych powodów Sąd Najwyższy rozstrzygnął zagadnienie prawne, jak w uchwale.